

szlávokban. Később, a sztálingrádi csatát követően azonban már a szlávokat is befogadták, sőt: egyre inkább sürgették őket, hogy jöjjenek, mert egyedül, sőt a szövetségesekkel együtt sem mentek a boldog német végkifejlet felé. Ezt a fordulatot a propaganda megjuhászosodása is jelzi: többé nem gyalázta gátlástalanul a Szovjetuniót és a szovjet népeket. Alacsonyabb szinteken a gyakorlatba visszazivárogtak a Rosenberg-koncepció egyes elemei.

Idővel az SS sorai is megnyíltak a szovjet állampolgárok előtt, nemcsak a Wehrmachtéi. A résztvevők számát 200–300 ezer és másfél millió közöttire becsülik. „Egy ekkora amplitúdó – állapítják meg a tanulmány szerzői elgondolkodtat a számbavétel minősége felől. Azonban másvalami a fontos: akár 200 ezer, akár másfél millió, nem változtat annak a tragédiának lényegén, amely a nemzetet 1940 és 1945 között sújtotta.”

A tanulmány vége felé maradt A. A. Vlasov tábornok és az Oroszország Népeinek Fel szabadítási Bizottsága (Komitet osvoboždenia narodov Rossii – KONR) által „jegyzett” antiszocialista-nacionalista tömegvállalkozás bemutatása, amely több mint 50 ezer személyt mozgatott meg.

A visszavonuló Wehrmacht fegyverzetének jelentős részét visszahagyta Ukrajnában, ahol testvérháború bontakozott ki, amelyet az OUN-ból kiszakadt két szervezet, a banderista Ukrán Felkelő Hadsereg és a bulbaista Ukrán Nemzeti-Forradalmi Hadsereg vezényelt antiszocialista-nacionalista oldalról. Szovjet részről ez ellen az 150–500 ezer főből álló had ellen a hadseregen kívül önkéntes vadászeredek (létszámuk 24 ezer fő volt) léptek fel, s folytatták győzelemig a kérlelhetetlen küzdelmet.

*Futala Tibor*

## **A történettudomány szovjetizálása Ukrajnában és Fehéroroszországban**

*Partnoŭ, Andrĵ: Savetyaczá g'staryčnaj nauki ű Ukraine □ Belarus □ = Belarusk □ G'staryčny Aglád, 7. tom. 2000. 476–488. p.*

A szovjet történettudomány hagyatékának kritikai elemzésével a hazai ukrán és fehérorosz történetírás csak az 1990-es évektől kísérletezik, korábban csak emigráns történetírók foglalkozhattak e tabunak számító kérdéssel. Ezek általában az 1920-as éveket még a tudományos gondolkodás szabadsága korszakaként ábrázolják, amelynek az 1930-as években a kegyetlen fizikai megtorlás vetett véget. Közben a hrucsovi „olvadás” olyan reményeket keltett, hogy a szovjet tudomány „gyógyítható”, de ezeket hamarosan szertefoszlatták a „pangás” korának újabb retorziói. Az ennél árnyaltabb kép kialakítása érdekében a szerző először megkísérli meghatározni, hogy mi is az a szovjet történetírás.

Az 1917. év szakrális dátum volt a szovjet tudomány számára: a történelem mereven „forradalom előttire” és „forradalom utánira” oszlott. Ezért a „szovjet történetírás” magába foglalja mindazokat a történeti munkákat, amelyeket 1917 és 1991 között adtak ki (annak ellenére, hogy a forradalom utáni évtizedekben még sok olyan tanulmány is megjelent, amelyeket 1917 előtt írtak). Nem szabad elsietni azt sem, hogy a szovjet történeti munkákat sommásan „marxistának” nevezzük. A szovjet történettudomány tudománypolitikai fenomén is volt, része volt a totalitárius rendszernek, ugyanakkor eszköze is volt az állami politikának. Társadalmi funkciója a kommunizmust építő „szovjet ember” nevelése volt, ezért a történészeknek egyrészt le kellett leplezniük a múlt „történelemhamisításait”, másrészt dicsőíteniük kellett a szocializmus vívmányait. A szovjet történetírás

elméleti alapja a marxizmus egyik olvasata, az úgynevezett marxizmus–leninizmus volt. Ennek főbb tézisei a következők voltak: a történelmi folyamat nem más, mint a kommunizmus törvényszerű és elkerülhetetlen közeledése; a társadalmi fejlődés szakaszos (formációs) jellegének leegyszerűsített bemutatása; a történelmi folyamat mozgatóereje az osztályharc; a tudat közvetlenül függ a társadalmi tényezőktől (ezért minden filozófiai eszme, irodalmi vagy tudományos mű lehet „haladó” vagy „reakciós”).

A szovjet történetírás számára azonban nem ezek az ideológiai tételek voltak a döntők, hanem a pártutasítások. Ezek természetét az a tétel világítja meg, amely szerint a bolsevikok a múltat mint a jelen megalapozását és igazolását fogták fel, ezért a párt irányvonalának a változásával változott a történelem is. Például a nagy szovjet enciklopédia 1936. évi kiadásában Bohdan Hmelnickij úgy szerepel, mint az általa vezetett kozák forradalom elárulója, „a kozák paraszti tömegek megveszekedett ellensége”, mivel elősegítette, hogy „megszilárdulhasson Oroszország gyarmati uralma Ukrajna fölött”. Az alig tíz évvel későbbi kiadásban a hetman már mint „Oroszország és Ukrajna újraegyesítésének önfeláldozó harcosa” szerepel. A szovjet „tudomány” nem rettent vissza a tények elferdítésétől sem.

A szovjet „marxizmus–leninizmus” fejlődése több szakaszra bontható. Az 1920–1930-as években egymás mellett élt a „marxista” és a „burzsoá” tudomány. Az 1930–1940-es években a marxizmus–leninizmus (a sztálini totalitárius rezsिम megszilárdulásával párhuzamosan) fokozatosan dogmatizálódott, ami szervesen összefonódott az orosz nacionalista műltszemlélettel. A történelem „patriotizálása” természetes következménye volt a párt irányváltásának: korábban a világorradalomra számító pártpolitikának az Oroszországot a népek börtöneként bemutató internacionalista felfogás felelt meg, amikor azonban előtérbe került a szocializmus egy országban történő felépítésének a koncepciója, gyökeres változás történt az orosz múlt dicsőítésének irányában. Az 1950–1980-as években a dogmatizálódott marxizmus uralkodott, ugyanakkor létezett annak félig-meddig rejtőzködő ellenzéke is, amely a klasszikusok tételeit csupán külső díszként aggatta a szakmunkákra. A kutatás szabadsága szempontjából az oroszországi kutatók előnyben voltak a többi köztársaságban működő kutatókkal szemben. Néhány tudományág (orientalisztika, bizantinológia, művelődéstörténet) művelését a fővárosi kutatók monopolizálták.

A szovjet történeti munkák jellemző tulajdonságait a szerző a következőkben foglalja össze: 1. Az anyag propaganda-ízű, illusztratív előadásmódja, a forráskritika hanyatlása. 2. A bolsevik vezérek stílusát utánzó vagdalkozó hangvétel; 3. A kollektív munkák elszaporodása, a tudományos stílus fokozatos kiegyenlítődése, az egyéni stílus eltűnése; 4. Tudományos tekintélyek kikiáltása, akik aztán bizonyos témákat monopolizáltak; 5. A tudományos vitakultúra felszámolása. A szovjet történetírás állampolitikai meghatározottságából következett a kutatás tervszerűsége, a tudományos minősítés totalitárius rendszere, a rengeteg tabunak számító téma, név és dokumentum.

A fenti jellegzetességek meghonosítását nevezi a szerző szovjetizálásnak, amelynek célja az egyéni gondolkodás felszámolása volt. Ukrajnában és Fehéroroszországban a történettudomány az 1920-as években teljes szabadságot élvezett és nemzeti jellegű volt. A szabadság azonban nem tartott sokáig, mert a szovjethatalom megerősödésével a történettudomány is a figyelem homlokterébe került. Először csak a legújabb történelem, a forradalom és a bolsevik párt története, később azonban sor került a nemzeti értelmiség céltudatos megsemmisítésére,<sup>1</sup> majd a pártellenőrzés alatt álló ukrán és fehérorosz történettudományi intézetek felállítására (1936).

<sup>1</sup> A fehérorosz nemzeti mozgalom szétveréséről vö. pl. *Kisebbségkutatás* 10/1, Budapest, 2001, 186–190.

A szovjetizálás körülményei között, amikor az önálló gondolat az ember életébe kerülhetett, többféle alkalmazkodási lehetőség kínálkozott. A már a forradalom előtt tekintélyt szerzett történészek egy része felhagyott munkái publikálásával vagy ideológiai szempontból semleges témákat választott. Sokan választották a „módszertani kollaborációt”, vagyis látszólag vagy meggyőződésből áttértek a marxista módszerekre. A marxizmus lelkes propagálói közül is többen áldozatul estek az önkénynek. Néhány ukrán és fehér-orosz kutatónak Oroszországban sikerült folytatniuk a nemzeti történetük számára fontos témák feldolgozását. Jellemző a két nagy, politikai vezető szerepet is vállalt történész sorsa. V. Lastovskit, aki a rövid életű Fehérorosz Népköztársaság vezetője volt 1918-ban, 1930-ban megfosztották minden tudományos címétől, száműzték Szaratovba, ahol 1938-ban agyonlőtték. Mikolaj Gruševs'kyjt, a hasonló szerepet vállalt nagy ukrán történész ugyan nem fosztották meg tudományos címeitől, de a zaklatások és letartóztatás után tisztázatlan körülmények között halt meg Kiszlovodszkban, ahol gyógykezelték. Az 1930-as években aktívan folyik a tudomány államosítása. Az alapos tudományos munkákat végző kutatókat akademiákkal, dokumentarizmusokkal stb. vádolják, vagyis hiányolják műveikből a propagandatöltetet. A tudománykritika felszámolása két úton történt: egyrészt megjelentek azok a szaktekintélyek, akiknek a munkáit nem lehetett bírálni, másrészt a recenziós műfaj a politikai megtorlás eszközévé vált. 1934 és 1954 között kialakult egy kötelező (bár lényegében antimarxista) séma a Szovjetunió nem orosz népeinek történeti fejlődésére, amely szerint ezen egykor elnyomott népeknek a fő szövetségese mindig az orosz proletáriátus volt, ezért ezeknek az Orosz Birodalomba való betago-lása mindig „haladó” fejleménynek minősült, vagyis a nem orosz népek fejlődésének a mozgatórugója az oroszokkal való egyesülés vágya volt.

Minden politikai nyomás ellenére azért születtek a szovjet korban is értékes, főleg forráskritikai művek. El kell azonban ismerni, hogy a történészek többsége mind Ukrajnában, mind Fehéroroszországban alkalmazkodott a szovjet tudományos etikához és stílushoz. Kétségtelen, hogy a szovjetizálás lényegesen eredményesebb volt Fehéroroszországban, mint Ukrajnában. Ennek oka az, hogy a fehér-orosz történettudománynak nem voltak olyan erős, a szovjet korszak előtt kialakult hagyományai, mint az ukránnak. Ez a hagyomány a hatalmas hivatalos nyomás ellenére is fenntartotta Ukrajnában a hazai történet színvonalas művelésének igényét.

Zoltán András

## Új monográfia Finnország történetéről

*Finnország története. Szerk. Halmesvirta, Anssi. Debrecen, 2001. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, 347 p.*

*Jyväskyläi történészek írták és debreceni egyetemi kutatók és hallgatók fordították magyarra a 2001 nyarán Anssi Halmesvirta szerkesztésében Debrecenben megjelent Finnország története című kötetet. A fejezetek szerzői egy-egy korszak szakértői: Janne Vilkkuna, Marko Lamberg, Petri Karonen, Anssi Halmesvirta, Toivo Nygård, Heikki Rantatupa, Heikki Roiko-Jokela és Seppo Zetterberg. A magyar közönség számára készült közel 350 oldalas munka a legújabb kutatási eredmények felhasználásával ad áttekintést a finn történelemről az őskortól napjainkig.*

A finn történelemről szép számmal láttak már napvilágot hosszabb-rövidebb munkák magyar nyelven, de ezeket általában nem történészek írták, mert a finn történelem kutató-